

R.P. 1-87 Typed. 18.10.39.

5.282(8) 13/21

1 Jun 39

indexed F Vilakazi

17p. (£1.2.0)

87

contains sections cribbed from Stuart

13-098 Lupi yama Chumbe
 Kuthena ngomhla ka 12th
 ku December ebucuku nge
 zwa umuntu emenzeza ethi
 Vilakazi; Vilakazi vula ngafad
 ngithena uma ngiphuma u
 kubona ukuthi ubani nga
 bona umamkhanya useboon
 nebazi lakhe seliphelile u
 kudabuka ameva. naye u
 mamkhanya ubomvawa ywona
 ameva belu. Umamkhanya
 waye kade evaka shele indoda
 kazi yakhe egane kwa Ouma
 o Phathe. Uthe ehlezi nendoda
 kazi yakhe bephuya utshwala
 sekugwakhala ngomfana engena
 endlini edumela umkhonto ka
 yise. Usebuzo umamkhanya
 akasa khulumni umfana
 usethu kuthile uphuthuma u
 yise. Manje ukuphuma kwa
 khe umamkhanya nendoda ka
 zi yakhe namanye amakhosi
 kazi ayekhona lapho. Sekubona
 kala u Ouma umungqane use
 phakathi kwesizwe lesizwe a

282

2

K13/21

2

Usumma lona wakhe e
 mcelemi wabeguntandaweni no
 Photho. Phoke insimu yakhe e
 enye ingasemcelemi mpelapho
 ke bamazisa abase guntanda
 weni ukuthi angaphundi ayi
 lime lensem. ingeyabo phoke
 naye usuma useyo bika e
 ukhosi umjindo ukhuya u
 mjindo. Uthena uma esekhuzile
 kwangathi kuyaphela u
 bukhokho. Kuthena uma
 sekubuywa wahambake u
 summa ethi uyabina ujingoba
 nenkosi yamvumela ukuba
 makazi. Iime lensem/ukhamba
 naba fana ababili abancane
 akasa nake kutsho. Uthena e
 saphenduke ka thathu nge
 zimbonzo. wabona izinsizwa
 ezintathu zqamuka ziqijima
 kumshaywa nvalo athumele
 le kumfana wakhe oyena
 waye semkhudlwana ukuba
 maha phuthume iqhalizakhe
 zathu umase zisondele izinsizwa

wathi uyabaleka. Zamubiza
 zathi, "wosa lapha, libeke u li
 qinile" naye waphaka nisa
 njinyawo pho ke ijincizwa gaze
 sethi kade kuphuzwa kwa
ndawonde. Zamfunisa nisa esa
 thi uwela udongana. Kwazisa
 ukuthi waye sekhulile impela
 u zinto duma. Usethi, "ngenzi
 madodana nisa baka ndawonde
 azisabuzi kuyakuphela zaziya
 umshaya. Kuthe efika umfana
 wakhe naye futu zaziyanusha
 ya. Umfana zamshaya iyi
 ngozi ezimbili. Kwazisa ukuthi
 zazi gonde uyise womfana kuphe
 la. nomfana wagaleka isikha
 thi eside impela. waye nemu
 nyaka eow 2 lomfana. Uyise
 useba khale senze ziyamu
 bulala khona lapho. Kuthe
 na ukuphuma kwanamshaya
 ya sekusuka esikhulisi
lile esinama thambo. Senku
 duma kwabo njalo abaso shata
 seibaleka liji guncizwa za kwa
ndawonde.

282

4

K13/21

4

7. Sekuthi umumyane wase
 Phalle uduna yehosi isithi
 ca makuyabikelwa inkosi
 ngoba nangq usefile u Zulu ne
 bala seyabikelwa inkosi isivime
 a ukuthu kungaliwa. Phoke
 isithuma mekhu yayo uziubi
 ukono ukuba kuyobizwa u
 umumyane u ndawonde. Kuthena
 kunjalo yabona kala eyaso
 Phalle usengaba umumyane
 undawonde. Usethi okungecono
 ukufela ekhaya ngoba nansi
 impi isifihle kanti umjundo in
 kosi useye wabika ePhoyenkanti
 lo ukuthi nanku umhlela u
 swela kuhl kuthumyelwe ama
 phoyisa aqo lamula. nebalu
 afika amaphoyisa savvelana
 impi. neyase zintandaneu isi
 phelele. Athu ukufika ama
 phoyisa amumyane namhle
 phe. ehlekha ukuyi lamula
 kwathi umaselijo shona abha
 mba nawo aphunda emuzini
 wawo ekhantolo. Ashiya uncele
 ukuthi kungawelwa umfudbus

omusana, ibizelawo untayi
 asetli ukusithela amaphoyi
 sa. usekhuya w zidumo hembela
the waso Phathe utli kungani
 na. Khona maybambane seku
 kubathwena akusezwa kali"
 nenkosi khona njalo belu illi
 iyalanula. Seyidumelana ke
 njalo impi lapho. abanye babe
 phethe ijinkemba namavolo-
 volo ndawo zombili. Isilwa isi
 ze ibaleka lena yaseyanta
 udareni. Sebewa bulala a
 mabili amadodana ka ndawonde
 kwasala yayinye. nayo iyina
 nge isahlala kwelase malhu
 uvini ngoba bonke abantu
 bakhuya umhlolo kwalo ku o
 kwenzive amadodana ka
ndawonde. Nanamhla-njena
 uma klupheyane akaywa. Aba
 nye bathi use geli nasenkant
 le usafunwa. Sekuthi ukh
 ba ibaleke lena eyase Zintandane
 ni amaphoyisa asefika futli
 eseyo bopha bonke labo abeplu
 le umuthetho.

282

6

K13/21

6

useboshwa ugidumo ngo baw
 uyena oyalele impi ukhethiwa
 yidumele. Uthena unwa e
 fika u nomashishi Duma u
 yingela lona ikhehla belu e
kwundawonde usehijuma nisa
 ngelinye ilanga kuphuzwa u
 tshwala kwa Dumabude use
 buza ukuthi, "Uphi ubaba ephi
 lele amadoda" uselandula
undawonde ulthi, nusa washishi
 ukhongi bambela amaqubisi
 sengathi abafana babe thuny
 we yimipha. Jola njena mnta-
 ka zinto, nina uyinto kwa ku
 ngungani wami ngumthembu a
 siwana fulli naye." usevuma
 u washishi ulthi, kunjalo mpela
 phoke amadodana akho aya
 sehlukana nisa, nina ngangqi
 ngazi ukuthi ubaba angaba
 lawa ekhobo noma. Usekha
 la njalo undawonde. Usethi "u
 khuzala khuycilo." usevumyelwa
 amadoda onke endlini. Usethi
 "ngangqi ngaze ngibulale umntanami
 ngani."

282

7

K13/21

7

Sevuku xola kwakhe njalo
 umashishi, usethi, buya mahlulu
 sekwadlula loko."

Kwathi uma impi isilwa
 kwathi laba bakwa ssuma ba
 bona umfana wesikole wela
 esikoleni wakwa ndlela ebuya
 esikhuthe hwalala kade elibele
 kwezinye izingane. Bamshaya
 izingazi-ngozi. Uthena umfana
 epika ekhaya yazi siphelile ind
 aba. lezongane kwakungeyomfa
 na. yafa yahlala izinsuku ezi
 ntathu yase yafa. Iiyise wayo
 wathutha kwelase machumoni
 ni waqonda eythendeni edile
 beni elreytown nanamhlanje
 na wakhe khona kulelase
 ngungudlovana. Wafelwa aba
 ntwana bakhe abunw'izinsi
 zwa zodwa. Sezizizwa yazi
 fela khona empini njalo njena
 yiloko okwamusa kwela
 semachumoni. Manje na us
 ykholwa. elikhulu. Indaba
 wokulwa akasayi funi manje

282

K13/21

8

Musey
p. 117

~~117~~ 117
Ukhuninunza nokuphalaza
 kusabusa u Goza inkosi
 yaba Shembu. Uku busea lo
 Shu kwekwe ngiva ngenye
 indlela kusabusa u Goza
 inkosi yaba Shembu. Imutsha
 yaye ngiva ngeikhumba se
 mbu emnyama isontwe im
 ihle impela.

haba bantu ke - babe yifune
 li yinto (amabaxa) zokuyikhu
 phula. Amabaxa la indoda izo
 hamba uwa uwa phethe njalo eli
 nye elinye libe ngakulesi isandla
 elinye futli libe ngakulesiya
 usezode kwukuphula umutsha
 wake ngalapha ezwa ngakhona
 ukuthi sokwehlele kakhulu;
 ngalaphaya futli anga bona abuya
 kuphule njalo. kwakuneg; ntambo
 eplenga emaceleni omutsha, amu
 tsha lona wawu khushulwa nga
 zo lezi izintambo eplengayemaceleni

ukhona nokunye uku
 - nunza, okwenzwa uma kuzo
 godukhwa umuntu uma cemuda

Mun
117

282

18

18

K13/21

9

Nusez
119

la. Kwakwenziswa njina ukhumbeni
 oschluhle ongasafi. Phela abantu
 bakugala beke hlala iskhathi
 bengafi umuntu aye ayisele ukw
 fa yena. Kwenziswa utshwala uma
 utshwala ukubungile bese kubizwa
 abantu ukuba mabayo godukisa
 lewo osepuna ukufa. Kwakufika
 abantu abadala ukuzogodukisa
 lewo osemudala. Kwakutshi uma
 sebepluzi ukhamba noma ijinka
 mba bese bepluzi naye baha
 mbe indawo ende impela naye uzo
 thii uma sedinjivo abatshele
 ukutshi ukwancile. Sebezobuya
 naye beze ekhaya. Bathii uma
 befiho ekhaya bapluzi naye
 bagide impela kuhlathwe nenko
 mo uma umunamane eshamb
 ba. nomuzi wonke uye utsho koge
 impela nawo. Nempela usezohla
 la iskhashana omunye ahambe
 umunye njalo epluzi ukufa aze
 agodukiswe karingi kubulawa
 isikhomo. ama-dlogi nawo ushi
 gelwe inyama nabo utshwala

282

~~15~~19/13/21 10

Ukuzotli ngakusasa utshwala
bamba dlogi. kuphuzwe izalukazi
esezi ndala impela nama klu
hla asemadala. Izungane zingani
kwa zona. Noma umuntli ondala
egula impela kakulu ubeyelwa
khona madlogini omunye asi
de njalo omunye afe. koku kufana
nomukhuleko kumakholwa.

Umunye futli umkhuba yilona
izinsizwa nezintombi zazi phalaza
nanamhla umunye ziyaphalaza
namakhosi-kazi ezintombi ziyapha-
laza. Kuphalazwa ngomutli yilona,
udlutshani, ushwashana, ushwelaba
udelenina, uumazonke, ushobalunyá
thi, uumisa namanye amahla-
za. Kodwa eyilona lona linamadla
udelenina.

Izinsizwa eyaphalaza ngodelunina
nezintombi ziyabukhaka impela, zingá
masoka. Noma insizwa yintombi kodwa
uma iphalaza yayiphenduka ibe
yinkle impela. Uma kuzo phalazwa
amanzi akhiva umfana osemun-
cane omukhe noma intombazane

umutlu wona uma ifuna ukuba
 ukucume umbiwa isoka nomamti-
 mbi eyodha ethandwa izinsizwa. kodwa
 abanye bayazi mbela bona ngokwa
 bo. kodwa umutli onjalo awicume.
 usuzothelwa okhambeni oluhlenomut-
 tli ugxotolwe ufakwe emanzini akhi-
 we ingane ubili esencane. umuntli
 usezowa phela njalo ekuseni phanta
 mbama ebiza izesheli zakhe. Ekuseni
 uzowuphuya uma engakadlo ukudla
 abese uphala) ukhulanga loko. Ahla
 nji emile angahlantisi okwe nyongo
 kuzothu ubuhlanzo bakhe bo kugci-
 na aqye ngabo ubuso bakhe akabw-
 iyeki angabwazi ubuso. Uma eso
 gedile usezo ~~chela~~ amanye amanzi
 okhambeni ^{qo?} ~~uwale~~ njalo njina.
 Namakhosi akhize abenesithunzi
 ayaphalaza. Umuntli ophalaza ama-
 khosi uouma zonke nomphuzulu
 namanye amakhubalo. Inkosiphe-
 la yayi ngahlali ngaphande kwenya
 nga ngisho nomunungane wayebe ne-
 nyanga yakhe. Umuntli uma enesi
 dina uphala zela indleleni yekhosa
 sothathwa abanye

282

3/21
-1 JUN 1899

~~24~~

K13/21

12

13-753

Loza

umpunya uhubaleka kwakhe
 kutlana uhubisa kuka loza
 inkosi yaba Shembu kwaku khona
 indoda shuthiwa u mpunya
 umpunya wayezalwa u mpowa
 bo ka loza u Shiyala. kendoda
 umpunya yayi yishinga ph
 kattu kuba ntivana baka yise
 yayide imnyama impela yisa
 baka. kutlana uma nloza
 alwe nama chunu u mpu
 nya wathola amasu o ku
 blakanipha. wahlabana mpe
 la u mpunya kwaze kwa
 thi yamthamba. yase imenza
 ngaso yezuzizwa. Utinda uma
 eseyigodo akaphumula u mpu
 nyaka. wacela inkosini u ku
 ba kuba khona indawo ye
 zuzizwa neyintombi yokufund
 ela ukusina nokulwa. Inkosi
 isimvumela kanye neyindun
 a. usemena u kutshi zonke
 izinzizwa neyintombi alyame
 mpowa uhuba njalo ngalwesibha
 nku yihlangane entabeni kwa

282

22

K13/21

13

ntabambi okhalweni ngesikhla
 tti sase mini. nebala izindu
 na. sanyame zela ngezi godi u
 kutli kufinika kubbe njalo. U
 Mpunya use bikela. Iam a
 go so ezigodi zonke ukutlu kuhle
 khuhlanganise kanyalo neba ca
 sekwenzeka lohu. Phoke kwa ku
 sinwa ngezi godi njalo njena
 kuwuyena ezindloko ipazo zonke
 izigodi. Bekha lohu kwakha khona
 nezintombi zizuzwa zazi sinela
 ukufa nezintombi zizunela uku
 fa futu nazo. kwakuzo kuphece
 uma selima thunzi ilanga. Se
 kuzosala izinzuzwa zifundisana
 ukulwa nokuvika umkhonto.
 Izinzuzwa bezulula kuze kube
 sebusuku impela uma kukho
 inyanga. Kwaba khona uku
 tluca phakathi kwaba Sheni
 bu ngalez mini. Okutlu a
 magabo awa gathe odwa kutli
 amashinga awa gathe odwa ne
 nkosi yajiba khona kulawo
 mkhandlu nezinduna zayo

282

23

K13/21

14

nesigodlo sasaba khona naso
 siyabuka. Nenkosi ibisina na
 ya nesigodlo neinduna. Ampun
 yana wayeyi gaga eyuslwi futu
 esabeka kubantu. Inkosi u
 Moya wampho icibi eyinkomo
 waphenduka wabayi nkosi
 yena ngokwakhe. Wakhoniswa
 wakhulekelwa isizwe sasaba
 Shenzini. Uthina uma eyibona
 ukuthi useyakhoniswa usezenza
 inkosi. Kuthina ngempi yase ma
 Shenzini kuxabene igodi ngezi
 nduna yena usefuna ukuba
 yonke into ibikho kuyena u
 sexabana nenkosi Moya.
 Uthina umasebexabene wase
 emuva amadoda amaningi
 usebaleka nawo. Lawo madoda
 egonda ngaphantsi kwase
 Munde ngase sebane. Use
 khona kwazulu ngokubona
 ukuthi avelho amadla oku
 lwa nezulu nakhona kwa
 zulu usemiva induna ngoba
 waye neethunzi. Wenzelwa

282

24

K13/21

15

induna yabantu afike nabo
 usethu ukuba aphathie lapho
 usenge ama Shembu ukuba
 mawa dukelane namanye
 usethi yena kuhle kutshibe
 abakwa mpungose neba la
 sebezi biza ngaleso sibongo
 ukuthi bona abakwa mpu
 ngose laba bantu. Uma se
 khunjalo useloku emnyobwa
 eyshola abantu bathenjini
 ukuba bazakwa ndisa lama
 Shembu abalaka. Wapume
 lela karingi ukuba thumbe
 bonke aye kwara nabo. Kuthe
 na ngoku bona loku inkosi
 yatlu kuthela yathumela. Upho
 za zwane ukuba kuhle ayo
 mnyanga ukuba aze afike
 futhi kwase Bathenjini. Upho
 za usethi nami sengelandle
 wena mpunyana isibongo sekhe
 wakwa mpungose sengidunwe
 izimpi zase maclunwini. Phoke
 usethi u Pholozo kuhle shani
 be nawe baningi abafuna uku

282

25

K13/21

16

Kubona bafuna ukulandela
 wena. Phoki kuhlile masihambe
 sinyonyobe ukhize inkosi ya
 baPhelubw ingasi boni. Nebala
 sebe hamba namanye ama
 doda engemangakhi sebefika
 e Bathenjini ngokufika kwa
 khe ebusuku u Pholeza use
 munika utshwala use mulali
 sa ezintombini ngo ba phela u
 muntu owaye thanda kakhulu
 ulu isifazano. Kuthena kunjalo
 lo ukuba u Phuzuphule indoda
 na ka Pholeza loono ukuthi ba
 fika naye isiyohlaba umkhosi
 inkosini ukuthi nangw lsefi
 hile u mpunyana. Inkosi isi
 phaka impi khona laplo ukh
 anda nphwenwa ukuba bayo
 vumbe zela kulewo muni lapha
 elele khona. Kuthena ukuba
 impi ifike useyibale kisa u
 Pholeza kanti useyi bikelc
 indodana yakhe endane ukuthi
 ulele laphayana kuhlile u ba
 shene. Ukuthi bamuvumbe

282

26

K13/21

17

zele impela bangamustuyi
 bathena ngokhubula emnya
 ngo wezwa u mpunyana uku
 thi hona kele. usesipluna
 endlu ngemuva epluma nezi
 khali zakhe belu. bamuthe
 lehela ngo ba namantombazane
 ayetsheniwo ukutli nango lapho
 eplup uzobulawa u mpunyana
 angethiki uma eya amabutha
 efika. nebala asemukhonto a
 ukutli nango upluma nge
 muva. uthe ukuba aplume
 wazi tlela. phoke kuyshinga
 u mpunyana. kutliwa bathi
 bayamucipluya ngemukhonto wa
 vha, kodwa jamukhamba enye
 insizwa lapha ethangeni inkelwa
 impela. usedumela u:-

Unogidugudu iziziba zasha
 unshunzi emnyama, ingena
 bala. ufutluya lahohloze. Aba
 njwa impi kande ukutlika
 umnyama ongadimwa izi
 nduku nemukhonto. Imaniba
 yezihoshu indlondlo ibonakele

282

27

K13/21

18

Uma plummanane o plummya
 izinsizwa zibuthene. Uhodoba
 cholela inkosi ubuzima
 ngoba ubuise walwa nenifowa
 bo esemutlentsa. Unmyawo
 zimbi, azidiwa ukukhamba
 ungalo, zinzima zimmethe
 igazi lodwa. Ongeniso ngezi
 intuba emzini wakwabo, baze
 batli abantu kukhona impaka
 kanti sinamba isilo umpunyana
 obukwa izintombi zanamotle ke
 ebusuku sekulilwe. Ohwenza
 kuba baphele abantu nya. Babu
 lawa nxele lika mntelile. Ozile
 thele igama elibi kwabo kubo
 wabekha nabantu benkosi
 uthe ukubona wabona ukuba
 impilo yase bashenyini yimbi
 useba lekela kwagule haplo
 wathela igama elisha ukutlu
 umandisi swandisa amayulu
 ofike gide walala neyintombi
 kungemutlentsa. Ohlala adle
 ngelidala kusale kukhotla izint
 ombi. Aamba umpunyana sesifihle

282

28

K13/21

19

Izibongo zakhe lezo. wayebo
 ngelutho umfowabo uShuyela ngo
 ka lbona esebokile umpunyanwa
 ayoba qcdile abantu benkosi.
 bathena ukubona ukuthi
 usevuke uhlanya sebe balaka
 usesala yedwa. Akasa boni
 muntu wakwa Zwane ngesho
 nengane. usebaleka ukubona
 ukuthi inkosi izakuthuma
 impi enye futu ukuba izomu
 bulala. wabulala abantu a
 bathathu okuyibona inkosi
 yayi bathembile. Inkosi isithu
 ikuthela ithu nungamu qwazi
 akababa kuhle numuncenge
 ukuba kuhle eze himina ngi
 zombuya ukuthi yini angu
 bulale na? Phela ubulala
 la inkosi k ngoba usebale
 ka nabantu bayo abanin
 gi. Kanti futu upena swo
 na. Isihamba manjina
 impi isiringi impela. Sekuthi
 uma ifika asamuboni yena
 suphuna kuzo kuphumelela

282

29

13/21

20

nga ingamutholi. Usethu
 lomangali sunna nantiga
 zi lakhe lapla ebhamba klu
 na. Zinja sezhamba ngalo
 njalo zibe zimvuse elele ubuthongo
 linxeba lilekw lephile. Usethu
 ukuvuka usethu; "uyangi bulala
 impela nina bakwethu" use
 vela u beba utti; "vuka namba
 emnyama yezhoshu." Usethu; "ngi
 bulaleni sengahlule hile." use
 phosa izihlungu zakhe kubona
 ngoba inxeba fase limncima
 impela. Sebenophuthuma be
 muncindisa ngzihlungu use
 vuka futti; "sehamba nabo
 benuse ku loza. Usethu; ngoku
 ubona uboza usekhala utti;
 "wenzani mpunyana nifka"
 baba" naye usekhala kodwa use
 gula ngeidaba yenxeba lelo.
 Usethu kuhle kulandwe inya
 nga yomusebenza. Nebala yapi
 ka yamusebenza. Inhosi wethu
 mela kulaba aba hamba naye
 ukhulwa maba buye nangw u
 mpunyana.

282

30

K13/21

21

Sewuku buyakwabo ebusuku
 ngokwecaba uzulu. Umanpunya
 na usesheshe kafa ibulawa yilelo
 nxaba. Uboza usethu makubur
 lawe eyindimeni zakhe ayelanda
 nayo. Nebala sekubulawa izindu
 na ezimbili. Uphiva no no Gcaba
 usekhawo habo. Sekukhaliwa
 isitilo esikhulu kuba Shembe
 ngokufa kwe gawelabo. Nozulu
 usezwa ukuthi usefite u Npunya
 yana. Phoke kwalapha nawo
 uphakathi kwezimpi. Eziningi
 ungenakwenza utlo. Uboza
 usezila impela ngokufa kuka
Npunya usebuzo ukuthi
 "imbala yena lona swamhlaba
 utli u khona njena udla ama
 bele na." Kwafumaniseka ukuthi
 naye wafa musuku walelo
 langa. Usethatho abafazi
 bakhe abangena ngo b a
 esaba ukuthi bazo ndinda
 babe nezindliyo ezimbini ngo
 kufa kuka Npunya. Ne
 ndodana yakhe useyiphatha
 kahle u boza.

typed
 14/10/39

282

31

K13/21

22

13-753

Amasela neygebenge
 kuthe kubusa umabizela inkosi
 yaba Shembu abantu baplinda
 sha igilwane ngendaba yendla ca
 nangendaba yohubolwa ama
 ngidi ngo kwiplula umutle tho
 abantu banti ngo hubona u
 kuthe amahlathi asejabulawa
 ngendaba yohomisa Inokucinana
 semizi bamba umgodi yo ku
 ngena phakathi kuthena ngo
 cinye slanga inkosi umabizela
 la yabona izimbuzi zayo uphela
 yabiza abashembu. balthena
 ngo kuphela yaphika ukuthi ngi
 ngendaba lapha izimbuzi zamni
 seni phelile phoke angazi ukuthi
 zishonaphi. kwavela nayelwo
 wathi naye ezakhe eyinye akasa
 siboni. Phoke inkosi yathi ku
 shle ukuphume ibuthe lile lile
 lizule egintabeni lifume ukuthi
 akhuvaki thola kala yini
 lapha zidlelwa khona nebala
 laphuma ibuthe. kaphuna isonto
 nejinja kwathi ngelikade injinja

282

32

K13/21

23

zezwa kumuka myama
 lungodini lungodi umuklu
 lu. Kwabutwara khona ukh
 bona ukuthi swani lungodi
 kwafunamiseka neuboya zez
 buzi zidonselwa phakathi. Inkosi
 yathi mahuhlale ijinsizwa ejili
 selumi zigade ukuthi kopum
 ani kulungodi. nebala ijinsizwa
 zagada amasont/ amabili ku
 ngaphumilutho. kuthena musukwa
 na zizhamba zabona umuntu
 ephuma elunguza egalaza. uzi
 yoni ndlela. zathula impela use
 plundela umuwa ukuyobeka
 ukuthi akusekho latho manjena
 hezi zigebengu zangivile ukuthi
 inkosi ifuna ukwazi ngezombu
 zayo no kuthi kufuncha ku
 gadwe amasont/ amabili ngoba
 phele abanye balezi zigebengu
 babe phuma emini banye
 nabanye abantu njena uze ufu
 nge ukuthi bagangile kanti ku
 uyalo. Uthe lesepuma waphu
 ma neviyo ijinsizwa ezuhlana

282

33

K13/21

24

zakwa khothithe. Lesinsizwa
 amakubuywa ukutli zashona
 phi eyinye izinsizwa kwakuthusa
 zaye kwe shela. zathi ukupluma
 zagona khona lumbuzini. Usegi
 jina umagunba ndlela cyobika
 ukutli manku umhela kuse
 busukw njalo utli kupluma
 izinsizwa zakwa khothithe ku
 lowo ngodi. Sekuthunywa ezi
 nye izinsizwa ukuyokwe lehele
 ka. Seyovimba ngamgodini izi
 nsizwa lezi. sekuthushwa impela
 kutindelwa kutlana umasegi
 seduzane ziphethe izintondolo zumbi
 li zezumbuzi zavuka izinsizwa za
 ba kakela phakathi. Bayilca
 ukutli zishonaphi izinsizwa
 zavale sentlamba njena. zabanj
 wa zaswa enkosi. kutlenga
 kudasa kwalandwa wonke
 unuzi wakwa khothithe ngi
 shonengane yakhona yalla
 ndwa. kwabizwa umpakathu
 waba Shembu. Babulalawa
 bonke bafakwa esizibeni

282

34

K13/21

25

endlano Sugela esiphansi
 kwena baplonswa bezwa be
 siwa phasi behliswa eweni.
 bafa bonke akwasala luttu
 kwattii abanye abakwa khottu
the ngo kubona lo ku baba
 leka abaziwa lapho bastiona
 khona. haba bantii bakwa
khottuthe kwathelwa umnu
 mpane u Phela wattii uphuma
 kwazulu uxosha izimpi eyinga
 pheli zakwa zulu. kusobala
 ukutlu waye suke ngawo lom
 khuba wakhe wokuntshontsha
 Phoke lo ku kwenga kwabantii
 kusanda kwenga futii esunde
 ukubona abantu benemgede
 lapho bedlela khona izimow
 zamangisi. Kuttiena ngelinye
 llanga iphoyisa llandle isibo
 shwa. kwattii ngo kuyi thoba
 kwesiboshwa iboyisa alasi
 faka izivumbi esiboshwa lesi
 kuttiena unasebeseduzi ne
 dilomba lona belw esunde
 iboyisa lapha phansi izikhali

282

35

K13/21

26

zalo likhipha nyankosi uku
 ba selizofaka isiboshwa. kwa
 thli ngo kufhagama kweliso kw
 abona kala isiboshwa usi
 ngaphesheya hodonga. Laphosa
 ngamawisa alabe lisasiza lu
 tho. hattu hattu lisi shayile
 saye salaleka phansi sayibo
 na ngokushesha putli indle la
 hase lishaya inpephe kwa
 pluma amaphoyisa amu
 nyama namhlophe ngunhambi
 zawo. uttina ukubona umuntu
 nanka amaphoyisa waphanduka
 wase beka intabeni kwa nkatha
 zegana iinkhosi zamaphoyisa.
 Awodwa amaphoyisa agibela
 amabuyisikili larimba ucingo
 umuntu wabe kwela intaba. La
 sha kwamhlophe esema hashi
 ni. Siphuma ehlathini eygebe
 ngini bama nabo sascha besi
 khonka kuyena lomuntu ohwe
 la intaba basikhonka habili
 kwathi ngaloku kwesithathu
 waye walaleka phansi wawuka
 wathathela. kwaphuma abantu

abamngi edilobeni bebukela
 waye washona umuntu phezu
 lu entabeni. Namaphoyisa aye
 lapha. Utu una adundubala
 akabe asabona kala. Afika
 amaphoyisa afuna awabe asa
 nubona ukuthi ushonye kanti
 usengene egebini. Kwafunwa
 tholakala. Kwazwe kwahanjwa
 engabonwa. Kuthena ngilinye
 ilanga esinye isiboshisa saplu
 ma eyiboshweni sasuka ngeli
 khulu ijobane. Abathena ama
 phoyisa ayazazi akwela naye
 intaba wathi angadundubala
 intaba wanyama kala akabe
 asabonwa umuntu. Kwafunwa
 impela. Akwatholwa luthe lapho
 phoke kwathu ngelinye ilanga
 umnumqane otuze ehanba
 khuleyo intaba wabona abantu
 belokhu belunguza bepluma
 emugodini wahamba wayobu
 ka enkantolo. Kwase kuphushu
 unywa khona lapho kuyiswa
 lapho entabeni. Bathena befika

282

37

K13/21

28

Laplo babona izinsizwa ezi
 mbili. Zathi ziyongena sasha
 sibani waye washayeka phansi
 bamubamba waboshwa. Kodwa
 wathi noma ningi bambile anisi
 ze luthu ngoba abaningi eshanye
 naye bo basele laplayana. Phoke
 waboshwa njalo lewo nuntio.
 Izgebengu lezi ziphila ngo ku
 ntshontshwa nangoku bulala
 abanye abantu.

Ukuntshontshwa kwama hashi
 enkosi yase ba Shenzini yena
 belu u Mabizela kusuke u
Swaymani wathenga ihashe
 enkosini u Mabizela u Swayim
ani lona wase nyuyathu kwa
Kene u thena u ntshontsho
ntshile u sethanda ihashelelo
 u sethi u mafukuzela u hosi
yamaswazi eyayingakhona la
 plo ku Swayimani kuhle
 ahambe ayayithengela naye
 lolulobho lwalama hashe
 usevuma u Swaymani use
 hamba u sethi ngo kufika

282

38

K13/21

29

Enkosini yaba Chembu useli
 thenga ihasli futti. Usehlala
 ke njena njengo muntu ama
 Chembu asemujwa yele uthe nge
 lunge ilanga kunomusendo kum
nyelase wendodana ka ngobela
 da usenyamalala u swayimani
 sekutli ngakhasa inkosi ifu
 na ukubambe nencekuyayo
 baye kwashole kwenye inibona
 yehkosi. u Nomemi amahasli
 awasa bonakali sekufunwa ku
 landelwa amasondo amahasli
 akasatholwa mpela u swayimani
 sekuywa kala ukutli u swazi
 mani lona swase mnyattu kupi
 swazi futti sekutli nyelwa
 kuyena u mapukwela pho ke
unwa-fukwela fuselwa ngitlu
 nywa zika mabwela usethu ku
thela unabwela usethuma
 impi kuyena u mapukwela
 ukuba may lande amahasli
 akhe unindulungo wama ha
 shi ayolumi yinkabizodwa
 usethu ngokubona impi unwa
fukwela usebaleka

282

39

K13/21

30

Useqonde kumfowabo umnyama
 wayenya. usetti uma esendle
 le esunde nase lenceo kusa
 anene impela. Usendle a
 kwalontolu lishona izeka uku
 phuthuma emuva kuyelwa
 naba Shembe waye hamba
 no mbambose gele induna yakhe
 ekulu uselwe iyalwa impi yna
 usetti uma etti uyhla esi
 hoshe ni usebona abantwana be
 gamuka ngemuva phoke usetti
 uyabaleka akhasiye lutlo
 wabaleka impela umbambose
 basale bebulala njalo
 u mafukuzela. Usephindela
 emuva u mbambosi usefuna
 nisa impi yakubo sayahlulwa
 nezinkomo zenkosi sityunji
 we. usebaleka naye ebka
 emva edwazi u kuphela
 kwalawo madwazi ayakhe
 laplo emuziyalli u mafukuzela
 zela waye enganabo abantwana
 na engazali yena. Kodwa waye
 wayaliselwa ijona induna

282

40

K13/21

31

Induna yakhe umbanbose
 izingane zimbili zamantombazane.
 Asephunda emuva amaShembu
 nezinkomo amahastli wabaleka
 nawo impela u Swayimani waze
 wacashanawo lapla kukhona
 inewcastle. Izi homo namahastli
 kwakunge luwa kugala kodwa
 ngendlela yamasela inkosi yaba
 Shembu yathu makwe kuswe
 mayena. Beku hanjwa ngoba
 seyobuyiswa njeng izinkomo.
 abafana abancane njingq
 namhlanjana bekuyi zinto
 zasekhayalezo kangelusi lutho
 kwenza ngoba kwakwe nile
 impela konke lapla ngese
 weselonek station kusikhona
 zinyaka nezilwane zasendle
 kuthena ngelinye ilanga
 uphiva nwease ehambe mento
 nbi yakhe useidunelwa ingwen
 ya umutudulela esybeni
 naye useyidunela ngamandla
 impela useyiluma emulenzini

282

41

K13/21

32

ngamaguny impela asenge
 na nawakhe. ntombazane nayo
 futlu isinleke lela isiluma
 emusileni setlu ngokuzwela
 isidlubulu ndela ingena e
 manyi. ushamba ne ntombaza
 ne lena useye epha ekhaya
 egile na ntombazane usela
 slwa amanxeba ayo ingweny
 a usesinda njalo. kuba aha
 ylumanga naye ntombazane
 yane like lela ngabe iyemba
 naye yambulala.

Amahazimane
 amahazimane ama-humu
 sha akhe lapho kwelase wes
 lesel laba bantu bahlulu
 ma isihoransi babovana
 bafana nama busumane
 impela abanye babo. Abanye
 bafana nabantu njena ba
 manyama. bakhe izindlu eyuhl
 impela uyizinge zaba mhlophe
 ongay uyatti izindlu zabanhl
 phe. Amanye ayashuluma

282

42

K13/21

33

nesengisi kodwa intlayazi
 kakulu isihoransi. kabu
 bantu babe yizigila kuma
Bunu kwathu ngemthetho
 wamangisi wo kuthi mazi
 phele izigila asekululeka
 ama hasimane. Awanayo
 inkosi kodwa kwathu ngobu
 ngafuni ukukhonga kwezinye
 izigile base be khetha omunye
 phakathi kwabo sebe maza
 inkosi yabo u munuzane u
U Ntombela. U Ntombela lon a
 inkosi yama hasimane ihla
 la e Ladysmith. Kodwa olwa
 manzana isifele kwasekusa
 la umfana wago ofundisa
 e Bumbulo School. Kuthi na
 ngemach abehlangele ama
 hasimane yokhetha inkosi
 yawo. Asekhetha yena umfa
 na ka Chief Ntombela. Phoke
 lomfana ukhona lapha
 wase ecala u munuzane u
Piet Ngwenya elinye fullu ila
 si mane ukuba U Ntombela

282

43

K13/21

34

nebala waama u Piet-
 ngwenya uhubambela lomfa
 na ka Ntombela. Utumbise
 ukuthu ngonyaka oyo uyo
 sitlatho isikhundla hamba
 mbele wakhe u Piet ngwenya
 u Piet ngwenya ngempela indoda
 eyaywayo amanye amahasi-
 mane. Uyena obeyinduna
 khayise u Ntombela. Phoke
 amahasmani awawona
 isizwe esikhulu siwana ne-
 na esincane. Onke athenga
 ubulungu. Awafuni untanawo
 ashade nomtanawo mntu o-
 ngelona hasmani. Alu aba-
 nye abantu ama khafula.
 Anzi sebenzi emuzini wawo
 zokusebenza emakhustini ne-
 semasimini kuhlakula izi-
 sebenzi amakhafula akhenge
 khona kuwona. Indawo yawo
 ekwelase wesselonek kuphela
 nangaphesheya kwe nkunzi
 river Zingane zawo afuna gifu
 ndiwe isibunu nesi horani.
 awasi tuni izulu.

282

44

K13/21

35

B

emuzini wawo uphuziswa
 theye uma waziwa. kukhona
 izingadi zamapientlusi e
 muzini wawo. kutli uma e
 linye lawo lishonile bese
 ehlanguana wonke ama hasi
 mani afune isu lokusiza
 leli enye. kunabe lungu
 abathathe wona amahasi
 mane. Umiso kutlezi ngane
 kwa clark umulungu belu
 ngakokugwelle amakhala
 akwa Casey Peterson namanye
 amaningi. Azondakabi ukhi
 khulumana nomuntlo ongelona
 ihasimane. Phambelana
 odwa emuzini wawo. Awa kwa
 zi ukulwa ngendakho awayi
 phlatli indikho, aphlatli ini
 bese into alwangayo. Awase
 benzi asebenzisa zona igise
 benzi njalo njena. Ukuzi phlatli
 kwawo ungallu umlungu
muzina nase zindini zawo
 ufumanisa ama organ nama
 fanisha kukhule mpela.

282

45

K13/21

36

13-753

Alwile pitlu ama Shembu
 bchukhona unustado kwa
mwelase kwelase ba Shenzini
 swatti abakwakhisele balwa
 naba Shembu abanganeho ko Sugela
 kutlana kulomushado. Izi
 nziyo zibanga intombi ya
 kwa zwana uGabisile lentom-
 bi yayi dumile kwelase ba
 Shenzini wayiwa na amakhle
 hla. Phoke izinsiywa gayisaba
 impela. Naba fowabo be-
 nkosi bayalandela impela
 lentombi. Kutlana una isi-
 khulile impela yase ithanda
 umfo kasi. Stale Uzi ishinga
 elikhulu ngaphesheya ko Sugela
 sebe Shukhela impela laba-
 bangaphesheya. Ngoba phela
 abese bukhosini bathi ku-
 ngenziwa yini intombi. Thatwe
 umfo kagane njena. Shukhu ngo-
 dwe dwe lolo sebe. hamba be-
 funa intombi bengena nda-
 ba nako konke. Manjina se-
 zigamuka izintombi zihungizi za

282

46

K13/21

37

kwazwane nezakwa shezi
 zathu uma zifika zamazodwa
 a azagala ngo kuhlanguana nezinye.
 Manjena kwathi kunjalo
 zaganuka izilihela elide mpela
 manjena zalulula njena yintombi
 kwathi naganqa phesheya
 yungwa zakwa sitolei zatlula
 zalungela lezi zase mathenjini
 ebukhosi ukuba ziqele. zakhu
 luma naye futu u Gabisile
 zamutshena ukuthi zifuna u
 khumbona umase zhamba
 phoke naye engazi lutho wawo
 manjena. Sekugamuka uphi
 ebumle ephelile nezinye izinye
 naziwa. Phoke uphi lona waye
 mihle naye eyshinga futu
 eyosha izintombi zikhala
 ngaye lonke iwe. Nonna khumbona
 waye ngasini nantombi
 ngalo nenziswa. Sekuthi
 ezase ba thejini ukhumbona
 uphi ehlukana kancane nezintombi
 seythumela u bunya
 ukuba naka bize u Gabisile

282

47

K13/21

38

uhabisile wala akavuma
 nempela ukhaya kuyo. Ca zithu
 le zingasho lutho. Sekuthu u
 mase liyo shona sekugiywa
 esibayeni ijintombi. nequnizwa
 uhabisile usethu. ngo kubona
 uzihi usegilika ezigenya ngoba
 phela ejabula ngosoka lalhe
 Phoke naye uhabisile usegiya
 nempela naye phela igagu
 le khuzalwa uhabisile lona. Se
 beniswa bobabini naye u
 zibi. Kuthiwa benza umhlo
 la ongayange wenzive muntu
 emhlabeni. Phoke umhle uhabisile
 le izinsizwa zonke sekhuleni
 na ngaye zonke. Ikhuleni
 lezi zase Bathenjini. Seyfuna
 amasu kulwa nozihi ca use
 thule njena uzihi uyabona
 kodwa ukuthi khuphona abo
 nako abafuna ukukwenza
 khayena uma kungesu ku
 uhabisile naye usewa nga
 kweya kubona izinsizwa nazo
 sezi nuthena ukuthi nako
 bacombe.

282

48

K13/21

39

Kuthena ukuba aphume
 ubabibile esethi uyabamba
 usehambisana naye uzibi
 zumbona njena izinsizwa za
 seba theyini. Sezithula impela
 zizindla isikhoshana kuthi
 na uma seziphuma zaphu-
 ma sengathi ziyabuya. Kanti
 ziyabona lezi zakava sitole na
 zophuthi zikhomile ziphelele
 zikhulandla ngomhwa lezi
 izinsizwa. Sekuthi ukuba
 ziphele ku zibi no babibile aji-
 sabungu zithi sikulandile zi-
 sho ku babibile. Usekhala
 impela ubabibile. Usethi uyibi
 hambu sihamba babibile. Aha-
 nibe ubabibile zakwela ku
 zibi. Phoke kubani zamufu
 mana uyibi umfoka sitole
 kuthiwa wavika waze wandiza
 kwathi ubabibile wama mu-
 wa kwakhe. Kuthena umazi
 zwe ukuthi zimbi lezi zakwa
 sitole zamkela. Zafumanisa
 iphutheni. Phoke zamgenana nayo

282

49

K13/21

40

zakhala impela. Kutlwa
 seku wumugunya chlanga
 ne impi kwafa ehlalane
 zase bukhosini ijinsizwa. Se
 zibaleka lezi ezisindile. Se
 zihamba lezi zakwa lithole
 ijinsizwa zibuyela emuva use
 hamba u zibi no labisile
 sekutli u kutlwa ko kusa
 isigwele eyase ko ba thenjin
 ifuna yena u zibi no labisile
 kusetlwa ulabisile ecashiswa
 Phoke neyakwa lithole isihla
 ngana ze kubija ijigodi ukuphu
 na kwelanga yase chlanga
 na ezbukweni eliyendla ko
Lugela Ferry. Kutlwa yakhubla
 na kwaze kwabo bomow ama
 shungu umpundana omucane
 ongeni khona oLugela. Kutlwa
 na kunjalo waba bulala
 u zibi abantu waze waba
 njwa abakubo sibe bona u
 kutli sebe phelile abantu be
 nkhosi u zibi kwaso induna
umashandu Plungose

282

50

K13/21

41

Selithetwa icala inkosi seli
 balahla laba abase bathu-
 nyeni. Phoke futli yibona abe
 hlulwa futli yibona abaga
 mba impi. Kuthe ukuba se
 bezilungisele uzibi no Gabisile
 ukucanguza. Inkosi yaba
 Shumbu isinumbona u Gabisile
 yena belu uhoza usethi ma
 skalandwe u Gabisile Phoke
 usecasho sejezi zihamba igi
 thunywa zenkosi zingamubona
 nga u Gabisile usethi u zibi
 khumina mana ngenzele umu-
 phako ngogolaleka no Gabi-
 sile unina usebuzwa ukutli
 nyaphi na ngoba nami ngoku-
 landela. usethi angazi. Sebeha
 mbaka bengazwa muntu. Sebe-
 ze bafike ePunwini bacele inda
 woyokwakha nebala lyabule
 ibumu ukuthola umuntu. Useti
 cayela uzibi indaba yakhe no Gabi-
 sile Caseliba vibela impela
 ibumu alawuma nabo phoke we
 hluleka u lozo wase ekola. Lenda
 no lakwabali keli kona uzibi kuse (Shumbu)

282

K13/ 21

51 this chapter largely from Stuart. paid for 42 accordingly

61-1

Aba Swa

Fusey p. 105

Zinkhlabo zabantu laba kuleli
 lase south africa ziningi. kub
 kona amaswazi, amalala abe
 nguni namantingwa, namathonga
 nabedutu, namashangana, nama
 Venda, nama korana nabe shwana
 nama hawu nezinye njalo igizwe
 kukhona nabakwa helizwe
 lalapha enatal lala khuwe
 abakwa amagulu engakafiki
 kwakukhona indoda seyayidu
 nyileyo yabakwa yakhe lapha
 kwakhe khona namhlanje
 na ama Shamba kendoda
 kwakwa belemu impusha
 ne impela. Isibongo sayo
 kungeyase ma belemu. Abany
 abakwa base ma belemu ba
 bakhe ngaphesheya kwe moiriv
 oshulini lapha kwakhe kha
 na amachumi namhlanje
 na. Inkosi yabal yabakwa
 le ngotshana wase ma belemu wa
 ye yakhe ngaphesheya kwayo
 obeli imoiriver oshulini wezulu

282

52

K13/21

43

Umuzi wakhe wayawa ngo
 kutli kuse nkawulweni. Lenko
 si yabulawa u Phakade indoda
 na ka macungwane inkosi yama
 chum. Phoke uvelenu waya
 yinduna ka ngontshana. Uthe
 las ngafa u ngontshana abaleka
 ama Swa. Uvelenu usesala yena
 usethi ngokubona ukuthi naye
 bazonbulala usekhonza se
 ba Shenzini nesizwana saba
 nye abakwa. Inkosi uyeza use
 nzwumela ukuthi makakhe
 abe yijona belu induna yakhe
 njengoba ubeyi nduna ka ngontshana.
 Sebehlalaba hle abalibana
 bathembu abakwa laba be
 amavila bengenza izindlu nye
 ngama zulu nezinye izizwe. Uve
 lenu uthena ngokubona izi
 ndlu zama Shembu wagala u
 lungisa naye umuzi wakhe. Kod
 wa abanye bahlala emgedeni
 Inkosi yathena uvelenu ukuthi
 kuhlale bonke abakwa babe
 nezindlu. Phoke uvelenu wabathena
 a

282

53

K13/21

44

abavumanga. basike banya
 malala abaziwa ukuthu ba
 shonephi laba baSwi. Enye
 intlo ababe yenza bahambe be
 bola amatsho badwebenase
 matsheni izintwana yungasholuthu
 Phoke kwathi kanti noVeleni
 ubenjalo wayango ku tshintsho
 impela. Ama humsha ayafa
 fana nabaSwi impela nomna
 wona emade kunabaSwi
 kodwa ukuma ho buso kuya
 fana nokukhuluma kuya
 fana no kwama humsha
 akhe kuleli lase weselonek
 abaswi laba. bas' thandanda
 wo eyenile ngoba phela bafu
 na ukucasha uma bebona
 eyinye izizwe zizingela nomaze
 nza. ukukhuluma kwabo futhi
 akuyakali kahle. kwathi ka
 ntu uVeleni wayeyi nduna
 yenkosi uGaza yayi ngakwazi u
 khukhuluma naye kwaya ngo
 kuya kodwa abazange bezwane
 ukukhuluma kwabo. ukukhu
 luma kwabo kwakunena

Muzey 105

282

54

K13/21

45

Nusez
p. 106

"Gohi xakoka xega gugw" AbaSwu
 laba abakwazi ukubala. ba
 bala baguine ku 3. kuphela
 uma sekwendlule nemunwe ya
 bo bathi huringi kuphela nje
 kodwa uvelenu ulhena uma
 esefa ubesekwazi ukubala ka
 ucaue. Uvelenu lona uyama
 ngalisa ukutlu yena waye nge
 sabani nabantu. Ubethi noma
 kukhona udwedwe ayenyina a
 yobuka. Wethiwa ama Shembu
 ukutli uvelenu wayengazi
 igama lakhe ekusukeni. Nohge
Ushana wethiwa amachunhu
 uhoza waye wathanda ngempela
 lamadoda. Ewa vakashe la futlu
 nawo emhlonipha impela
 enjabula uma Shumbona. Aha
 umnanga ukuba aba Shembu
 babulale abaswa. Uma n
 muntu exabene nomunye waba
 swa ubethuku-thela ukpela ngo
 ba abaswa ubeba katha nje
 ngezi ngane yena. Ethli abaswa
 kazi ukulwa namuntu.

Nusez
 p. 106

282

55

K13/21

46

Nusez
108

Fundu: lolu uhlobo lokutha
 nda ukuhlala emgedeni; ezi
 ntabeni ezanamahlathi. Abany
 babo babe ngahlali emgedeni.
 babehlala ezihlaleni. Izi i
 zihlala zazi fulelwa ngama
 canvana ingabe yikhunjana ze
 zinyamazane. Besekuba yndu
 ke njalo leyo yakulala abantw
 labo. Imgedede yona lena kwa
 kumbiwa kuhlalattini bese
 kugxunye kwa izihlala kusitwe
 bese kuyalalwa. Abakwa ba
 be ngahlali ndawoni yinye ba
 babe kamba njalo bezizizula
 nezwe. Babengenayo izinkomo ba
 bephila ngokuzingela izinyama
 zane. Kuthiwa u Neleni wath
 engayo amadodana akhe awa
 thanda ukuhlala naba shamba
 kwathi noma inkosi ipa
 nika izimbuzi ukuba naba
 zifuyele ngoba babahawuke
 ka. Uthwala bese ngaba
 zi bona. Bafundela khona
 kuba khenyini konke ukwenza

282

54

K13/21

47

Uma ubabuka abalwa bo
 ndile impela balula futtii
 uma ubabuka. Uma be
 vumula bavumula ngama
 masongo eyinyama zone na
 ngo bulalali, nangezimpando
 namazinjo. Emakhanda ba
 hloma izimpaphe kanye nomsi
 la wezintsetsha, ugwazi bawu
 faka ophondweni lwembuzi. Aba
 ny futtii bawu faka odungezini
 noma egobo ngwene lofudluno
 ma puzubelwen zezi nyamazane
 okokuba amanzi abanakhlo
 nezitsha zo kudlela abanazo
 kwesinye isikhathli amanzi
 bawu thwala ngamagobongo
 amaganda ezintshe kwesinye
 isikhathli bawu phathie ngezi
 mbiza ezimaholo. Ukudla kwa
 labantli ukudla izimpande
 nezitshelo zemithi nedikhanya
 ne namacafay ezintutwane
 nezibankwa nezinyoka nama
 sele nemisundu namancumbi
 nezinyoni nezinyamazane kanye
 nezisi nyosi.

Vusez
 109

282

57

K13/21

48

babethu banga bulala i
 nyamazane bayidle yonke na
 langa elilodwa bayide ba
 suke bahambe baye kwenye
 indawo laplo bangathola
 khona izinyama gane ngo ba
 phela baye saba ukuthi uma
 bethlala ndawo yinye abana ku
 thola ukudla. Babe kwazi
 ukuthola umukhondo wezi
 nyamazane. bayilandele lize
 lishone beyifuna. Phoke u
 Nlenu akakwe zangalo koye
 na ngo ba kwaku imlwa owa
 khula ngokugula wakha u
 muzi wakhe kuthi noma e
 hambile abuye abuye kwa
 thli nama futhi ama lwa aye
 afana naye. Kodwa kuthiwa
 yayi ikidike nayo ewu Nlenu
 amasonto ibuye ibuye futhi
 nonuziwayo. Kuthi walli u
 lsoza ngokuyi nika yena izimbi
 zi yakhala yazinga. Wagontsha
 na naye waye njalo futhi e
 nonuzi wakhe kodwa wabu

282

58

K13/21

49

wahamba naye waya nga
 Phepe sheya kbe no river. Kaplu
 amacum amnoinbezela
 khona yena ungotlana a
 mubulala. Uthema una
 esepile ~~utelenus~~ banyamala
 la bonke abatwa

zikhali zabo kwaku yimi
 Cibi shilo. kutlana ngelinye
 ilanga u muni wase bathu
 njini lysingela shamba nam
 adoda namabanye abafana, m
 anjina wabona umthwa ephethe
 inyamagane wafuna ukuma
 phucayona. Phoke wala umth
 wa lona. waye eyidlalela
 njina u muni. Umthwa use
 thukuthela usemshaya nga
 wo unncibisholo. Usewa pha
 nci. umonma wamhlaba
 lapha emanyongeni ngawo low
 o ncibisholo. manjina use
 baleka umthwa lona use
 xosha. akasathelwa nge
 mpela lowo ntwa. Sekhuvu
 vuka lapho ashaywe khona

282

59

K13/21

50

umfwa. sekuphetu ha igibw
 ngu ezingi manyina. Phake
 ase thumela u loza ku
 veleni usephuthuma u klee
 mu usemuncendisa ngesi
 biba zegi nyamazane neinyo
 ha abayi faka kuyona ini
 ribishob. useyasenda u
 mouni. usenika u veleni
 izimbuyi ezingilani. useyabula
 impela u veleni. kwakuthi
 umasebe zo kulwa nempibe
 se bethatha inikhont yabo
 beyinisa ngamakhanda ba
 yphelile. yikhona lena emye
 impi izoba novala iwesabe
 uma aseganenka umushu
 ngu amadoda ababwa. aye
 ngaveli obala aye vela
 ithubana njena ukwesabisa
 abanye bese futli kuya casha
 kungabe kusabonwa ukhuli
 kushonephi. kolli uma a
 madoda esekhathlele ukhup
 uanp nako bese kuwa gum
 a kuwa shaye kuwa gothu

16/10/39

282

60

K13/21

51

le impela. amanye asi
 nde ngako ukubaleka na
 wo angani. Inti shwaku ku
 bulala ngayo amadoda u
 shevu o semcebhelweni ya
 khona. ngoba kwesinye isi
 khathi kwakwawu faka u she
 vu weinyoka ezilli zingathi
 nta umuntu ngamatho aye.
 Phoke abantli base bezesa
 ba izithwa nona ulaga
 waye ngazengi lutho ngoba imp
 i enkulu babe ngay. meli
 abakwa. Okunye futhi aba
 kwa ababe kwinyaba babe tha
 tha u shevu bawu fabe e
 mangini eyacibini. amayo ku
 thi una izilwane nezinyama
 zane zipluze khona zife zonke
 nona umuntu. Phoke u ve
 lenu wayesiza kuko konke
 lokhu ngoba waye kwazi uku
 kwelapha iyona ngempela. be
 kuthi kungabonwa inyama
 zane ifile base kubizwa ye
 na azokwe lapha amangisi

282

41

K13/21

52

aba Iwalaba banamchlo
 abukhali impela babona
 into esekude nabo impela
 noma yisiphi isigwe asikwa
 zi ukubonisa kwaba Iwa
abatwa abawezweli ama
 khaya noma linakhaya ka
 nyani abawezweli bebalholo
 njalo njena. Amadoda ebalha
 iipluku zezi nyamazane kuphe
 la ama khosikazi wona ebalha
 iipluku nezumbeliko zabantwa
 na zemive ngayo ukhumbwa
 zemnyamazane. Umulilo lona
 bowubasa ngozwathi njengo
 banti kugala. Umasebelwa
 abalanyulwa balwa base ba
 fele laplo kaphela. Ababe ku
 emuva umasebete balwa
 putli abanti abaxabana
 kodwa njalo. uma behla
 ngana bayalwa njalo njena
 kodwa u velemu waye enga
 kwenzi koke lo ku. wafala
 abatwa abathathu u velemu
 amantombazane amabili na

282

62

K13/21

53

nabafana ababili wafa
 omunye. Uma efile omunye
 abandaba abaswa kube
 sengalli akufe lutho njena
 kubona abaswa. Inkosi yathi
 kuhle bathathwe abantwana
 baka velelu baganise kwa
 fumaniseka bengaku thandi
 ukugaya futli bebengebahee
 beba vushane. Uma velelu
 evakashile inkosi kwaku bu
 thana wonke umuntu azobona
 u velelu. waye kabanabe al
 ngabe esayiva ukutli washona
 phi. nomuzi wakhe abuye abu
 ye futli. kutliwa waye fike
 enze imifano kiso emunye
 u velelu emuzini ka goza
 abanye balu sekhona la
 pha umuzi ka goza omkhulu
 wawo khona. Phela ugoza
 wayemuzi nibili. Uthina
 angafa amadodana akhe
 apthuma swawo umuzi
 ashiya amaxhwa kanyise
 nemkhuba kanyise alishla.

282

92

K13/21

54

13-753

Ukuxabana kweyinduna
zenkosi: umabiyela: (Thembu chief)
 Inkosi umabiyela yayi
 lungile kubantli bayo neyinduna
 na zayo zibusa ngoku jabula
 sekutli ngelinye ilanga u
 Ukuluma nabaso uwa nenye
 induna yenkosi u mulamla-
 nkuzi upungose. Kwathi nge
 linye ilanga inkosi yabiza
 iyinduna zayo ukuba wayibo
 phelela zonke kungasali no
 ma iyinye yinduna ehlanya
 ngoba inkosi yase iwile u ku
 tli u mulamlanhuzi uhleli
 kabi ngendaba yamachunu
 ngoba wayesemunceleni wawo
 nama Thembu. Inkosi yamu
 beka ngokumazi u mulamlanhuzi
 emunceleni. Amacutnu ase
 utshontsha izinkomo zakhe
 asetlumela uzwanyana ukh
 ba ayotshena aba Thembu
 ukutli uma befuna izinkomo
 zabo ^{ma} abazilande. Phoke nendun
 na ukuzwa lomhlola isithu
 mela yinduneni zayo ukutli

282

93

K13/21

55

Izinduna nazi bulhatha
 ne zizo kuywa lomuhlolela yekho
 na zizo hamba zilandela ama
 bulu ayo zonke. Kwaba ka
 njalo zonke izinduna zabu
 thana ngoku shusha ekhona
 naye belu Umdlankungu
 Inkosi isivu biko lomuhlolela
 kubu Shembe. Seythu impi
 wayibangane yonke emachu
 nga ukushona kwelanga. Ka
 nti Umdlankungu izinkomo
 uyinike amachuni ngo ba
 efuna ukubulala inkosi
 yena ngokwahlle. uyena oyo
 thengiselwe ukosi. kumachuni
 ngoba efuna ukukhondla le
 si. Sekutli ukuba ibhanga
 ne impi yase ba Shenzini use
 tli nina eyami ayizubhala
 ngama neyemaye izinduna ijaba
 yodwa. Nebala sebemwini
 mela ngoku nazi ukutli
 yolinga ngempela Umdlankungu
 Sekulindelwa kuthe
 na ukuba iqamuke eyase

282

94

K13/21

56

Machumwini use nyamala
 la u mlaunkungu Isitli ka
 nti rikosi ibicashile kusloye
 nafutlu u mlaunkungu isibo
 na umlaunkungu engasabo
 nakali. ukusuka kwayo rikosi
 si ibaleke manjena. Iseyi bike
 le u kuluma ukutli nyafa
 upujena asinuboni umlaun-
 kungu; ukutli ushona ngaphi
 usetli ngo ku baleka u Mabyela
 useshomologo njalo. Kanti u
mlaunkungu nyamubona
 usetli ukuba dlti uyabaleka
 usephaka ihlangana lempi u ku
 mulandela. usetli ukuli
 bona leli hlangana u Mabyela
 usetli hambani shambe ni
 na baka baba yena waye
 ngazi ukutli bazo bulala ye
 na. ukugamuka umpoka
 zana usenugwaza ngomkhlo-
 nto emlenzeni usekhulga u Mabyela
 la. base besaba ukuphi
 udafutli ngoba kwakuyi
 ukosi yaba umabyela

Use baleka njalo impela
 ngamakhashi. Ngazi lapha ka
 khulu lapha agwazwe khona
 umpokazana. Usechamba u
 nyaka engaziwa ekwelase swazi
 ni elashwa khona. Usetti u
 kubona loku u mlamlambu
 nzi: usetti sewafa u mabuzela
 usethatha zonke izintu zenkosi
 usetti yakhe ngobawana
 obe unduna ukulu. Use
 zalisa nesigodlo senkosi. Ku
 thena kunjalo u kuluma
 wathukho thela wathi, "ku
 ngabayini" "ukuba isigodlo
 senkosi sedlivo u wena na"
 Ngoba phela babe khona
 abantwana benkosi okufa
 nele babuse esikhundleni
 sayo. Usengumela amac
 umu yonke impinda yenko
 si phezu koSugela. Ku thena
 uma amacum e selungise
 lele ukwakha khona kwe
 zwa kala ukutli ukhona
 u mabuzela.

282

96

K13 | 21

58

Ithena ukuba ihlangane
 eka kuluma noulankungu
 yehlulwa eka kuluma use
 baleka naye ephonseka khona
 eSwazini ngoba wawuzwa
 umoyana ka Mabizela. Use
 sale elwa namacumu yena
 futli u Mlamlanlungu. Ama
 cumu awasamuniki thuba
 wayefuna ukhlanganisa a
 na Shembi namacumu ku
 be ngaphansi kwenkosi eyodwa
 yena u Mlamlanlungu. Kwafu
 maniseka ukutli nomayo
 ngoba kwase kuzwakala ku
Mabizela ukutli wenzajalo u
Mlamlanlungu. Usekhuphu
 ka u Mlamlanlungu ukuba
 yena eseyinkosi nesigodlo
 so kungesakhe. Kutlana e
 hlezi esigodweni kwagamu
 ka impi enkulu impela ka
Mabizela kutlana impi abe
 ythumile ukutli kuhle yo
 zuma amacumwini yahlanga
 na no kuluma waso eya a
 enkosi u Mabizela eyayesilile

Phela u mlambulanyi waye
 sehlu phile. Kwathi neyase na
 chumwini. wase ekhonzela kuyo
 u mabizela ukuba makabon
 lawe u mlambulanyi. Shoke
 yethembrisa ukuthi ayinaku
 lwa namacumi yona. Ifuna
 ukuba maku bilawe umlendu
 ukunzi. Kuthena kunyalo we
 zwa u mlambulanyi. useba
 leka useze afike esilungwini
 useplunduka ebayikhoswa
 yena. Ucesala ebusa ukubizela
 la lena emuva. Namacumi
 asehlala kahle ngoba bezi
 hlupha yimp. zika mlambulanyi
 uzi. bekungekho ukuplundi
 la kwelase macumwini. Shoke
 usaka ngaphesheya kwentunzi
 umfula. Namantla
 indabayakhe cumile kwela
 se nkunzi. ukuya ngase waschabane
 nona yomuzalo yakhe yemuka
 yonke futli. yaphundela eba
 shenzini nebi. khosive yaha
 mbayabirca futli yaphundela emva
 ngoba yena wayo esefile.

Uthema uma esefile yena
 inkosi ayimange wume ukwa
 mukela abantwana ba ka
meandankuni. Sekutlu inkosi
 ana yakhe. Uma icela impela
 amakhosini nasezinduneni zaba
 Shembu ukutlu konke loku ku
 ngenzakayise abayange bavume
 ngoba uyise waye engalungile
 inkosi ka meandankuni. Uma
 fuya usehamba eya emacumi
 ni namacumi awasamuxon
 mi. Isize yona inkosi yaba
 Shembu ngokuncengwa u mina
umany utli umtanami mus
 a ukulahla bantwana benge
 nyanqalutho ku wuyise dwenza
 ijinga inkosi ngabemukela
 ngempela sekulilala ngo kutlu
 la ke. Endodana ka meandanku
 nzi yayi inyanga ebulu yempi
 yaba Shembu Phela noyise waye
 wayi umuthi. Kuttiena kunjalo
 impi ijenkosi ayalunga inkosi
 yathukuthela impela yamma
 lesa yena umafuya ukutli

282

99

K13/21

61

impi akayelaphi kahle. Kuthu
 musukwana kulwa ama thembu
 namabonon wathukuthela u
 umafuya wathi kuhle inkosine
 zinduna bayekele yena ukuba
 aplathe impi. Kubo fullu uyena
 oyholayo. Inkosi yethuka kodwa
 kwathi ekugcinem yamunam
 la wayi phatha impi umfuya
 kuthena ukuba wele improfana
 umfula umafuya walumba into
 ubhane ababe hambanayo iba
 hola. Kuthena ukuba ngamuke
 impi yabayija impela into uba
 zane yahamba phambi. kwempi
 kuthena uma epluma ukukwa
 zi ebonga yaphimisa eyase ma
 bomvini imbongi usiluba ya
 dabula kabili impi into ubhane
 ukhona njalo uyabukela u ma
 bizela nomafuya usefukhele
 ejilile phezu khomfula. ulinde
 le ukuba may. lizugane impi
 usegiya usiluba. kobe dumela
 na no kukwa; usewa phansi
 u siluba ethi uyagalela u

mudundu bala u kukway.
 Sewu hlangana kwempi: Intombazane
 yafela ngemva kwempi. yase
 mabomvini. Kuthena uku
 ba ifo usevuka u mapuya. Sewu
 kwehlulwa kwempi yase mabomvi
 ni. Intombazane kwakunw nozi.
Lilo lilo Phela ama Shembi
 abenomkluba omubi wokutlini
 uma ehlule isiwe asi lube asi
 ukutlini singabi namandla na
 nini. Namakhanda amadoda
 abulewe abe buyiswa asiwe
 ekhaya emuzini wenkosi kutli
 muerkhana impi inin^{ka}abi
 isophuma bese u Mabuela am
 awa^gongete lelathwe izinyanga
 zas ziningi izinyanga kodwa
umafuya kwakunge nkulu
 kulamba kwa hamba waba
 mduna yenkosi naye kulapha
 kodwa isigobufa inkosi naye
 walingisa yena uyise waga
 nga. wafumaniswa ^{elsusu} ~~el~~
 emi emuzini wenkosi. Pho ke
 kwaba thwena uyabanjwa a
 ka bonwa mpela.

282

101

K13/21

63

Sekutli ngo kuthukhela thela
 kwayo inkosi isifuna ijinyanga
 ukuba zyo bula phoke njanya
 nga nezangoma zamuka abo
 nye abantu kwatli yena n
 njanya zamubuka njena azanu
 nika. Inkosi isithukhela ngo
 ba kwamkwa nonuntu oyena
 awaye lile; nenkosi ngalilo lang
 musokwa na kufiba inkungu
 yomthakathi. Sekutli umpunya
 na oladla usetli enkosi ni
 una sekuphelile ukubula
 usetli mina nginika u maju
 ya myanga nedina yakho ye
 mpi inkosi nayo yayi musokwa
 umafuya. Isinika inkosi izi
 ntele; kukuba kubanjwe ye
 na umafuya usebonwa futhi
 umthakathi ubonwa ngane
 uhambaze akambetho lu tho wa
 tli ukumbona usekhala mpela
 sekuphunywa njanya. akasa
 bonwa. Isithu inkosi masi bu
 lawe lesi sangoma esathu n
 umafuya umthakathi.

kwathu ngoku bulawa kwa
 so kanti u mapuya ubese nova
 lo wase banesi biindi. kuthu
 na ngelinye itanga, inkosi yathu
 ibuthu lezinsizwa kuhl' liphamb
 liye emfuleni. leye impela bese
 liphala phandle lungabe lisa
 ngena endlini ngoba umthaka
 thi uzolijwa umaselmutha intu
 ntu. nebala kwenzwa loko. kuthu
 na ebusuku sekulelwe wagamu
 ka u mapuya uza ngijima nyova
 kodwa waye eywa u kullu khona
 into ekhona. ngoba wayegijima
 abuye ame alalele impela ngaluh
 khona into aybonayo. uthena
 ukuba aphumelele ukwendlele
 isikhala sempu usekhela phesvu
 kwendle. lapho kulala khona
 impi. kuthena kunjalo wabona
 ngempu ya kuyena udawo zonke
 akayi thila udawo yokuphu
 melala yokuya emuva. Semu
 bamba izinsizwa. Usekhala
 impela u mapuya ebalisa. use
 siwa kuyona inkosi leyo

Kufuma niseka uhamba
 ze ake mbethe lutho inkosi
 Isimubuya ukutli ubeyaphi
 naye usetli akazi ukutli ube
 yaphi. Phoke kwase kubizwa
 abathembu usungane zakhe
 zonke ukuba zizo bona umhlo
 laka yise nebala sezisa. Zite
 na ngo kufika nayo zamanga
 Umabuzela usebulala unina
 ngoba nyena dwalli kuhle a
 bathole ngoba futli unina
 waye ngadumi ukuba abu
 lowe u mapuya wathu inkosi
 maymoxoleli. Naye umapuyai
 wabulawa kwafakwa msimb
 ende ezinko kwalli unmasibo
 mon yakhliswa yafakwa e
 duza yakhe wafa umapuya
 khona lapho ekhala eluhl
 nya. ijingane zakhe nonina
 kwasa zingasekho kusoba
 la ukutli bonke babe th
 katha nayo inkosi aymange
 isahlala isikhathu eside yash
 sha yafa nayo.

13-098

Amacumu

kuzwa kele futli u kulwa
 kwamacumu adwa. nyengoba
ama sulane induna yawo
u botlangane Dumakude Eya
 kwa Dumakude u nganyile
bladla kutle musukwana
 beyo ~~konkosi~~ kwabakho
 na umbango phakatti kwa
 bo ngoba phela u nganyile
 lona usadwa kubekwa ndu
 na. nanjena kutlana abantwa
 na baka ukungo bafuna
 ukuba amasimu kayise ma
 wa buye ngakubo kadwa inko
 si ithi kutle ukuba iyinduna
 nayiku lungise lokw. Pho ke
 u nganyile uyavuma nala
 ma simu kwalala bona aba
 kwa Dumakude Pho ke no lo
botlangane ube viba ngoku
 tu inkosi ayovini no kutli
u nganyide a havumi benaba
 kwa Dumakude. Phomanye
 na kubeso bala ukutli ^{uslo} u lob
angana kutle uphuce wona u
 ndeni wakubo anike abaka

282

105

K13/21

67

nkunga abantwana laba
 abaka nkunga baye satibwa
 abantwana ngoba ba amashu
 nga futli phela abase bu
 khosi noma. Pho phela bona
 kutliwa meemu hanga kubo
 kodwa ba abakhona ebukhosi
 ni nabo. Kutliwa ukuba
 u ngcanyile baxabane u Sotshanga
 angane use wabikela amado
 dana ka nkunga ukutli
 iikosi lendawo eyenu nani
 ngisho njalo kodwa kwala
 yona induna yenu u Sotshanga
 na. Pho ase bika kwaba
 kwa Duma kude amadodana
 hankunga ukutli gemani
 kulima lapla lendawo eyethu
 u. pho ke uma nungaphinda
 sesi yimp nani. abakwa
 Duma kude baringi bona
 kuma macumu hanga. Se be
 thukutlela nabakwa Duma
 kude ukutli nalli eyimp
 kutliwa ngonyaka odlule
 uma bepluma abakwa Duma
 makude beyolima bapuma

behlomite. bathi laba
 base macunwini ngo kuba bo
 na baya nabo. Inpi yase ihla
 ngabezane ngaphegulu emasini
 ni neyuduna zikhona zilinga
 kodwa zona ukulawula kwa
 fuma niseka ukuthi abekho
 asebe lundela upelo. yadume
 lana emini neyuduna zapha
 mbana kwa eyase madula
 neni yasiza abakwa dumakude
 ngoba ingeyakwa dumakude
 ngeebongo. kwathi eyakwa
 dumakude ukhululeka yasi
 za abase madulaneeni. Phoke
 kwathi abakwa dumakude
 baringi behlulwa kwafa
 amadoda ama bili kule
 yompi. kwaku ngawa kwa
 dumakude lawo madoda.
 lendaba yafika ekhosini
 Phoke yona yabeka u
 sotshangana icala kuthena
 kunjalo intombi yase madula
 neni eyay. vela esitholoye
 shelwa insizwa yakwa du
 makude yahluluma lendaba

282

107

K13/21

69

17/10/39

mano usigwa yase iluku
 thela/impela. nentombi. yayi.
 beka kutlana uma luyosho
 na yase ijihlabile usigwa
 ihlaba intombi. ngoba isho
 ukuthi, yona engethande ama
 gwala akwa sumakude elhu
 lwa ama dulane isigodi-
 ucane. Itlana uma isigi
 bulele intombi. lensigwa nayo
 yaybulala. lentombi. yayi. ha
 nba nengane kutlana noma
 bebulalane nigane yaykhona
 ikhala kwafuna uselka u
 kuthi kusehlane kuluyonda
 wo. Isizo yoxoxa ekhaya. ku
 tlana kanti abase madula
 neni abayi. ngakwa duma
 kude baya ngaleyo miningo
 ba beyobona intombazane
 ley esefile. batlana ukufi
 ka bamangalanjana. use
 ganuka udumakude e
 phelele. Sekuthi dwala om
 fo ha nkunga onuncane wa
 be matumwini ulu abahla
 bezane nawo ama sumakude

isihlangana nipi uma
 kubase hwalala. Sebephonse
 ka emfuleni abakwa muni
 emadulweni nekhali zabo
 balandele nabakwa suna
 kude. kwafa umuntu wamu
 nye kuleyo wase madulweni
 kutshena uhuba babone u
 zihlandlo esefile emthini ba
 thuku thela bafa mpela
 abase sunatude yalwa u
 buwku kwaze kwelha yona
 nikosi nipefa ukholamula
 lempi. Kutshena kunjalo iji
 najwa zase macumbini za
 fumaniisa u Zandile suna
 kude ephuma e Tugela waye
 hamba nomfana omucane
 ngoba abaklulu banqe
 hamba. Usetli umfana ngo
 kubona ijirisiwa zase ma
 dulweni usecasha kati
 banubonile sebethu kubhe
 intombazane imukhomba
 ayaye yavuma intombaza
 ne sebeyibamba beyinguma

nginge mbugi kuthena uma
 isikhala waqamuka unya
 na ethi uyoyelikelela. wa
 fumaniisa sebeyi bulele
 intombazane. usyphonsa
 umfana. Phoke zayzumi
 ngi izinsizwa lezi zinkhulu
 symudumela naye. Phoke
 naye wancama kona uku
 ba umfana lowo. zamush
 aya waze wafela khona
 lapho naye umfana lowo
 sijitli ngo kubona ukutli
 zizo banjwa zeziba cuya ziba
 phonsa engwageni wenzotho
 ykhona kuzothuwa ba
 lunyazwe izimotho. Phoke
 kwatli uku ba imotho ye
 ndule ayaba gaya izinsizwa
 zathi zicasilide kathi ziso
 bala zathi zibona zabo
 na ngama phoyisa aban
 uti namhlophe zabanjwa
 lezonsizwa. Phoke ziya
 landula zithi nazo zafuma
 na kunjena zamangala
 yena.

282

110

K13/21

72

Phoke lezonsizwa zaboshwa
 kwafumia niseka ukuthi izona
 eyenza lomuhlole. Manjerna
 nendaba isingenuwe naye nito
 mbi nazalukazi nimbala. nezinga
 ne zithu zingabona owase madu
 laneni/noma swakwa sumu
 kude bese ziyobika kubakhu
 kubayo ukuthi zimubonile
 omunye wezitha. kuthena
 ukufa kwa Zaidile anakhosi
 kazi akwa sumakude as-
 hisa umizi yase madula
 neni emhlabeni kodwa akwa
 fa muntu yifona lawo ma-
 khosi kazi abulawa abantu
 base madulaneni. Phoke
 akusa banjilwana. kodwa
 labantu bathathe lewenji
 na bayizi hlobo kwa ba-
 nye. kuyisumanga ukuthi
 yini kangaka. kodwa
 abagalam ukulwa balwa
 mnyaka youke. kodwa kusu-
 ke kunge yezonsizwa zodwa
 kuphela. namhlangana nige
 nwe na anakhosi kazi.

282

III

K13/21

73

kutlana ngelinye ilanga
 bengalidele kutlho abo
 kwa sumakude begi pluye
 zela utshwala kukhona
 traye u lotshangane yagamu
 ka ayabonwa muntla eyase
 ma kulaneni: ekubona
 kala ngokusha kwezindu
 nyina kukutli konakelle
 dipela ijincekuzi ka lotshangane
 ngane symutshena u kutli
 ma kayo casha usepluma
 usithela ngendle ushamba
 njalo akasabonakali impile
 na yayfuna yena ufuna
 abantu bakhe kuphela nye
 phoke kwatli u kuba acashe
 yase khona njalo yadume
 lana kutlana umasele
 yoshona yakhumbeka e
 yase madulaneni: namo
 kholwa ayekhona kule
 ndaba. yingako amadula
 ne angavumi u kuba eye
 amasontweni banye sebe
 nemgede yokucasha uma
 iza nipi

Kuthena ukuba lempi ilive
 amakhosi - kazi kwathi aba
 kwa Sebei eyibona besemu
 celeni kwasa imizi yabo isi
 shile yonke kwasha neypha
 hla yabo ezingi: kwasa
 ukuthi bona bebengasa
 hlali emuzini wabo lewo
 ngokwe sabi kona ukushi
 selwa eindlini aba kwa
 DumaKude. Usothangana
 usebaleka ngokubona ukh
 thi icala elikhulu lungaye
 mpela ngoba akalungama
 nga kahle icala labantu
 Ekhosi isithuyela eziye izi
 nduna ukuba sengathu
 kungcono. Izi zigodi ayibuke
 lani umushado futli okwa
 manjena beyinga chelelani
 ngechonezi utombi amamu
 sa kwezakwa DumaKude
 namakhosi - kazi awamamu
 sa kwawa kwa DumaKude
 nezintombi ebezi gane khona
 zalile okwana amhlanjena

282

113

K13/21

75

kuzwa kala ukuthi iyi
 udana eykhona ziyavutha
 ngokulwa kwabantu nasenka
 ubo bayavutha ngokulwa kwa
 bantu umuntu olwayo ubo
 shwa imnyaka iimpelama
 njena. Kuthena khonwimpi
 esalwa nezingane azabe zise
 za esikoleni ngoba onina
 moyise kwakungasa phe kwa
 nazo futli zilwa zodwa uku
 pluma kwezi kole zingane
 thandani. Kwathi ezase
 madulanezi za koshazi
 kwa nxamalala izingane
 zaye zazi phonsa emufuleni
 zazi zwa abazali ababebh
 ona emasipini bazenyula
 zapluma ziphila zonke
 kwaba ukupluma kwazo
 futli esikoleni ezakwa
 nxamalala. Kwathi izindu
 na zawo khuya lomhlala
 waphela noho kodwa phezu
 kwaloko izingane azumange
 ziseza esikoleni. Kwathi

282

114

K13/21

76

nabashumayeli bahluphe
 ka impela bencenga ama
 khuluwa ukuba mawayeke
 ukulwa alethe ijingane esiko
 le. Kodwa abanye balalela
 bavumelana nabafundisi
 bayetha esikoleni. Namu
 nye amakhuluwa ayasoni.
 Kwathi lapho ababelwa aba
 nye baboshwa abanye ba
 baleka abaziwa ukuthi ba
 shonaphi inanamkhlanjena.
 Kwathi musikwana impi
 ilwa ukushona kwelanga
 kwathi amadodana akhe
 u to tlangane abukhona
 kabili kwathi amanye
 ayangaka sumakude ama
 nye ayangase madulweni
 kuthi ukuba tlangane
 akhalweni yena wonke
 umuntu ebuka yawa eya
 kwa sumakude. Kwathi u
 mlungu ebona umfowabo e
 phansi eseqivisile wathatha
 namathumbu abafeyo wa

wawa thela phesw kwakhe
 wabona u mbonon. Boba
 bili babe ngasenayo ijinduk
 u nenukhont. sebedumela
 na ngamagonyo usewapha
 nsi u mbonon u wiswa u
mulungu. Umlungu bona
 owaugase ma dulaneu; yena
 u mbonon wakhona kweya
 kwa sumakude. Umlungu
 usemudla uqogogo umfowabo
 omukhulu. kwase kukhwi
 le impela kumunyama ku
 ngasabona kali lutho. Usethi
 una esbona ukhuthi use
 mahlule usemnyeka use
 baleka. kwathi kunjalo
 use phumelela u mbonon
 uku gaja ngamadolo waze
 wayofunyelela emuzini wa
 khe umfowabo. Usethi una
 efiho ukukhala kwezi ukhulu
 usethuko umfowabo. Useba
 thena uyakhluluma kuphu
 me igazi. usemuthatha emubo
 pha kahle embasele nonu

lilo useyotla umbomvu
 useyi sola impela uhlungu
 ukubulala umfowabo. Phoke
 naye waye saba ukutli
 umfowabo uzotli uma e
 mnyaka avike amubula
 le. naye waye zikhulula
 ekufeni. Phoke usetli ku
 mfowabo kuhle selishiye
 leli lasemacumwini ngo
 ba kuliva njalo futli
 alisizi ngalutlo no bababa
 uSotshangana akasekho
 asinazi ukutli washana
 phi kuzo kube namhla
 njena. Sebevumelana
 sebeshona emaphulazini
 ezinkangala baya khonza
 emacumwini. Phoke bani
 ngi abalandela lama
 dodana ka Sotshanga
 na manjena asekhole
 we wona. awasayi nge
 ne indaba yokulwa kwa
 macumu. no Sotshangana use
 kholive manjena.

282

83

not paid for 13/21 largely copied

79

S/13-753/ac ukukhanda inembi

Aba Shenbu partly not

Inembi lena ka kwaziwa ukuthu yatholwa, ya handwa ubani kugala singattu into eyazi velela nje kuse ndalo. ngoba amazulu nawo awazi ukuthu yaganiwa ubani. Abenguni okuthiwa baganuka euhla nezwe ba be yazi. namantungwa la a qingqika nge silulu epluma enya kathi babe yazi kakukhu lunywa ngamalala wona okuthi kwathi ku fika abenguni nama ntungwa hileli lase zansi visinbi babe yi kanda indawo zonke. Kuba Shenbu lomusebenzi wo kwenza izintaba, nemikhonto, nemicibi. sholo namageja kwaku wunu sebenzi omikhulu basada ukukukhu yeka kodwa abanye abakakuyeki nana uhlanjana. Amakholwa asokuyekelile kuphela. Ama beshu asayimisele ukugube ka nalomusebenzi onjena

largely
 Muzakiki
 p. 51 etc.

ama Shembu komusebenzi
 awuthola elaleni igama
 lalo kwakunw kamula he
 hlala lalifundile impela
 ukwenza imikhonti zonke izi
 nhlobo zayo. Uhamula lona
 wake wakhona kwazulu
 eyinyanga enkulu impela
 yokwenza inisimbi. Pho ke
 kwethi ngelinye ilanga wa
 xabana nenduna lukulu
 yenkosi uMpande. Wayese
 bona ukuthi sekhondle
 akasenaso manjina kwa
 zulu. Phela way hlala kho
 ma emuzini wenduna leyo
 u kamula. Bonono sikaka mu
 la kwazulu wemuthisa inko
 zana kamaphutha induna
 ka Mpande. usebaleka
 eyakhona lapha kwelama
 Shembu. usena mukela u
 nabizela. kulapho lapho a
 mathembu alilela khona
 izikhali zokulwa impela
 futhi nawo agimisela uku
 lwa nequnye izizwe.

abakwazulu abamazanga
 ukhulu washonaphi uhamda
 uhamula waye ngenaye umfo
 zi. uthe na una efika kwela
 se bathenjini inkosi yamanga
 nisele intombi uhamula. Fulli
 inkosi yathi kuhle apundise
 abanye lomusebenzi ngo ba
 naku umusebenzi omkhulu
 odungekayo Phoke uhamula
 ngokwaba inkosi wakwenza
 lokw. Insimbi lena yayi
 landwa kude enhlanguweni
 ye vuna nemfolezi emnyama
 komahlolo ka nongalo wakwa
 maplutha, kwa mandlakazi oye
 akhe ezansi no khalo luka
 nongoma eduze nemfolezi e
 mnyama. Kwakukhona ezinye
 fulli izindawo lapho yayi
 thola kaha khona insimbi
 ujingase macubeni enhandla
 nase mathigulu enkla nawo
 Isir Insimbilena babeyithe
 ngisa kwabanye abakwazi
 yo ukukhanda ngayo.

Uhamula waye ngazi landeli
 insimbi kulezi. yindawo ngoba
 waye novala ukhulthi uqobona
 a kwazulu. In kosi nayo ya
 muvumela yathumela abantu
 ukuba mabazi. lande insimbi
 bese beyirika yena u hamula
 labo bantu ybona abafunda
 ukwenza insimbi. Insimbilena
 yayi khandwa ngamatshhe ane
 nsimbi phakathi. Ayaywa igi
 nyanga kuphela lamatshhe. uha
 nuda iwagale wabafundisa aba
 ntu ben kosi ukhulthi kufuneka
 itshhe elung na. Oho kugala aba
 Shumbu bayintshontsho insimbi
 kwazulu kwaza kwaza baze ba
 ythenga ngenkomo ngenkomo futshi
 Amalala insimbi ayeyi futshi
 no hamula wayenza njalo kwe
 lase ba Shenzeni bese athi
 uma eseputhiwo aphikwe ama
 tshelana kuzo kuncibilike
 insimbi leyo ephakathi. Kwoke
 wumusebenzi onjima upela
 uma kuzo khandwa mikhonto
 ngenkomo, namazembe.

282

87

K13/21

83

Uma amatshe esephelwe
 unyanga isizo hamba eye ekhla
 thini yofuna amafunge muthi
 Izowa gaula abese gotshwa abodl
 we. Izowa kwala manjina
 kodwa iinyanga yayinga hambi
 yodwa. yazi hamba nabanye
 abathela abakhetwe iinkosi
 ukusiza iinyanga nga phandle
 uma ijozengela okhwayo yona
 unyanga uma yokuthengisa
 into eyengomkhonto yayini
 kwa abantu ukusiza unyanga
 leyo. kuba Shembe kwa ke
 no mazi owawa khelwe loko
 unyanga zazi hlanguana zonke
 impela uma kuzokhadwa
 imkhonto. kuzokhumezela
 inkosi yonke indawo ukuthi
 kuhlile zihlangane zizokwe
 uza wona umkhonto. Inkosi
 yayisolela iinyanga lezo
 zinkomo nezimbuzi. Izunya
 nga zokukhanda visimbiza
 zi nothile impela zidumile
 kwelase ba Shengini.

Sekuzothu amafingo lawo
 afutwe nawo bese futli ese
 khushwa intuthu aze abe
 amagade amnyama afana
 namalahle. Amalahle lake
 iwona osekuzophukwa ngawo
 amathe. Ayifutwa ngesikhum-
 ba senkomo esishukweyo
 esinomubobo embili yoku-
 futha insinbi. Amagade lana
 asebaawa aze abe bovu mpela
 izifutlo zayiba mbili bese zi-
 futlo ngekulandlana njalo
 njena. Lokukwenza kwakwe
 nza insinbi ukuba incibilike
 lapha e tsheni iye iphelelthi
 nija. Insinbi lena encibilika
 yo ihlangana udawonye ngo-
 kwayo. Izizothu uma isip-
 hume yaphela bese kukha
 dwa loko okufunekayo no-
 ma umukhonto noma yini
 njena. Izando zazi ngekho kwa-
 khumbelwa amathe ama-
 nye phansi amanye kuha
 we ngawo njenge zando. Kwa-
 khukhela amathe alukhuni

282

89

K13/21

85

asundayo futli ukhize ku
 lunge okudinga kayo. Zazitli
 zikhanda izinyanga zibe zi
 phlezi phansi. Izandwana za
 khona zazi lungele ukwenza
 into encane kuphela njena
 nodlawo lokubamba isisimbi
 lwale khona futli uma i
 tshisa. Izinyanga ezazi dumile
 ilezi ezazi khanda imkhonto
 nezukhamba nezumbazo. Putli
 lezo zazi notshile ngoba irhosi
 yazi zihalela zona. Eleyi ezi
 dumile: Unomadla uvelase
ukhumbula uvela kuboni, nez
 nyekhe encane eyngadumile
 khakulu.

Eswajini idwazi elali kha
 nda yizezo nezumbenba kodwa
 amaswazi ayethu itezze, netumbenba
 kwa ku wu Nkomonyo emgudeni
 wa kwa mamba. Abantli ba
 kwa Ushenbu kanye naba
 semacumwini abasa khandi
 isisimbi njenge zinyanga zaku
 qala ngoba sekukhona abo
 mhlophe abangcono kunazo

kuma Bigla inkosi yaba
 Shembu igeja lali tengwangwe
 nou lincane liltengwe nge
 nbusi. Ubusenge lobu babu
 ngandile ngoba babu landwa
 lena emantlwenzeni. Izinsi-
 nbi phela aqani kukhona
 (netlusi) nato utlusi lalifu
 tluswa okwensombi njena. Ku
 be khona isitshana esincane
 (setshe lecoaba) esingemswa emli
 lweni phakathi; Illusike linabi
 lekela khona lesitsha asi
 dabuki nona unmlilo utshusa
 kanjani. Izinto ayezenga nge
 Shusi ama Shembu ilezi Amasonga
 amasinda usuzane, imbondwe
 afakwa ezingalweni; no mnaka (a
 wa u fakwa usgodlo entanyeni
 nezumbedu nayo zayi fakwa enta
 nyeni (nengxotha) eyayi nehuwa
 abakhlulu bodwa bayifake
 emkhonweni, nezindondo abany
 bathi yingquma abakwa ngwane
 eswayini bakubiza ngo kuthu iyi
 ngcubu, Izingqumu okutungelwe
 esidnyeni samakoti.

282

91

K13/21

87*

Lensenambi ebomou ithisi
 yayi landwa kwa Dinisa emashu
 thukeni ithengwe ngezi nponda
 oze zindlovu nange nphala nje
 enye. Aba Shembu bafunda
 kakhulu ukukhanda yona
 insimbi banolha futu ngoba
 kwakulikhuni kweziye izwe
 ukukhanda yona insimbi ngo
 bengenazo injanga efunde
 kahle ukukhanda. Phoke
 namashembu asywa u lamula
 ilalavelapluma kwa zulu.
 Abakwa majala nabakwa
 jazi bafunda kuba Shembu
 ukukhanda kwensimbi loku
 ngoba kwakungento elula u
 kuyenza. Phoke futu aba Shembu
 babe ngasabe bakhe lane
 namachumi bengenalutho l
 kulwa. ngoba amachumi
 abantu abano laba mpela
 basija nabo ngoku hlaka
 niphala babe nezkhali zabo
 babe nezinyanga zokukhanda
 zona izikhali zabo abaseba
 Shembu.

typed.
 18/10/39.

End. 5. 282.